

MIGRANTI KOT »DRUGI«: REFLEKSIJE MNENJSKIH MERJENJ

Doc. dr. Simona Zavratnik, Center za prostorsko sociologijo, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani
UDK 314.15(497.4)
JEL: F220

Povzetek

V besedilu podajamo refleksije javnomnenjskih merenj, ki tematizirajo podobe migranta, tujca, nestrpnost in interakcije z migranti in nekaterimi drugimi marginaliziranimi družbenimi skupinami. Uvodoma izpostavljam, da do odklonilnosti migrantov v mnenjih javnosti ni prišlo naključno, temveč so med drugim posledica delovanja javnih politik (ali pomanjkanja njihovega delovanja), ki so »legitimizirale« izključevanje migrantov s tem, ko diskriminatornih praks niso dovolj učinkovito preprečevale. Tovrstne politike so odražale globoko ukoreninjene percepcije nenaklonjenosti do »tujca«, ki je kulturno različen, politično pa ima omejeno ali preprečeno participacijo na podlagi kulturne razlike. Izrazi nestrpnosti so tako v mnenjih javnosti kot v medijskih predstavah migrantov postali »praksa normalnosti« do identitetno »drugega«. V prispevku analiziramo mnenjska merjenja v dveh časovnih presekih: fokusirana anketa v slovenskem prostoru je bila izvedena leta 2007, komparativna anketa v evropskem prostoru pa leta 2008. V dveh presečnih anketnih raziskavah problematiziramo odnos slovenske javnosti do sodobnih oblik migracij v lokalnem in v širšem (evropskem) prostoru ter stališča anketiranih do pojavov nestrpnosti, družbene distance in družbenih interakcij.

Ključne besede: migracije, nestrpnost, ksenofobija, mnenjska merjenja, tujec, identiteta

Abstract

This article presents reflections on public opinion surveys that explore the image of migrants, foreigners, intolerance, and interactions with migrants and some other marginalised social groups. The introduction points out that the aversion to migrants in public opinion surveys is not accidental, but among others results from the working of public policies (or the lack thereof), which 'legitimise' the exclusion of migrants, because they do not efficiently prevent discriminatory practices. Such policies reflect a deeply rooted aversion to 'foreigners', i.e. those who are culturally different and whose political participation is limited or prevented based on their distinctive cultural otherness. Statements of intolerance in public opinions and in media presentations of migrants have become 'common practice' in response to people of different identities. The article analyses public opinion surveys in two temporal cross-sections: a focused survey performed in Slovenia in 2007 and a comparative analysis in Europe from 2008. Through these two cross surveys, we explore the attitude of the Slovene public to modern forms of migration in the local and wider (European) areas and respondents' opinions to phenomena of intolerance, social distance, and social interactions.

Key words: migrations, intolerance, xenophobia, public opinion surveys, foreigner, identity

Uvod: podobe migranta kot »drugega« v mnenjskih merjenjih

Prevladujoča podoba današnjega migranta v večini javnomnenjskih in medijskih diskurzov je podoba tujca, drugega, drugačnega in kot takega nepovabljenega, nezaželenega in vsaj sumljivega, če že ne ogrožajočega naši »mi identiteti«. Takšne odgovore sporočajo empirična merjenja javnega mnenja v slovenskem in evropskem prostoru, ki jih analiziramo v besedilu. Pogosto pa so taka tudi sporočila politik upravljanja z migracijami, večkulturnostjo, etnično različnostjo v slovenskem in evropskem prostoru. V javnomnenjskih merjenjih in medijskih poročanjih¹ pogosto ni zaznati

širše refleksije globalnih migracij, ki v družbe vnaša potrebo po premisleku o državljskih pravicah, temelječih na vključevanju in participaciji »drugih«, in prav tako premislek o kulturi ter kulturni raznolikosti v lokalnih prostorih kot eni temeljnih posledic globalnih procesov mobilnosti.

Menimo, da odklonilno stališče do migrantov, izraženo v javnem mnenju in medijih, ni nastalo naključno, temveč gre za posledico dolgotrajnega delovanja javnih politik – ali njihovega pomanjkanja – na področju upravljanja z etnično različnostjo; tovrstne politike so poleg nekaterih drugih dejavnikov (denimo nastanka gospodarskih kriz in posledično stališč o »odvečnosti« tujih delavcev ali zaradi vojnih konfliktov in posledično večanju števila beguncev in razseljenih oseb v družbah ipd.) gradile pot ter »legitimizirale« izključevanje migrantov na družbeno obrobje in utrjevale ksenofobijo v širšem javnem

¹ Izvzeti je treba t. i. alternativne medije, ki promovirajo pravice marginaliziranih družbenih skupin in posameznikov; vendar ti mediji večinoma ne segajo niti ne sodijo v družbeni »mainstream«.

diskurzu. Slednje predvsem na točki, ko takih praks niso dovolj učinkovito preprečevale. Tovrstne politike so odražale globoko ukoreninjeno nenaklonjenost do »tujca« v zahodni družbi; tujec je kulturno različen in politično omejeno participativen, pri čemer je slednje posledica kulturne razlike. Tako se pridružujemo argumentom avtorjev sodobne študije »Izjemni ljudje. Kako migracije oblikujejo naš svet in bodo definirale našo prihodnost« (*Exceptional people. How migration shaped our world and will define our future*), ki takšen negativni odnos utemeljujejo kot mentalni refleksi: »Strah pred tujci je globoko zakoreninjen psihološki refleks in boj proti ksenofobiji zahteva aktivno preusmeritev javne razprave, ki bo reflektirala dragocenost prispevka migrantov. Ksenofobija se ohranja skozi populistični diskurz in medijske reprezentacije, katerih gonilo so stališča javnih uslužbencev, ki izkoriščajo negotovosti ljudi« (Goldin, Cameron in Balarajan 279:2011). Avtorji opozarjajo na pomen javnih politik, pri čemer gre dodati, da imajo te politike lahko veliko moč vplivanja na mnenja ljudi ali kakor opisano - na negotovost ljudi.

V besedilu analiziramo mnenjska merjenja v dveh časovnih presekih: fokusirana anketa v slovenskem prostoru je bila izvedena leta 2007, komparativna anketa v evropskem prostoru pa leta 2008. V dveh prečnih anketah problematiziramo odnos slovenske javnosti do sodobnih oblik migracij v lokalnem in širšem (evropskem) prostoru ter stališča anketiranih do pojavov nestrpnosti, družbene distance, (ne)interakcij, tujosti.

Podobe migracij v empiričnih merjenjih

Migracije, tujstvo, nestrpnost

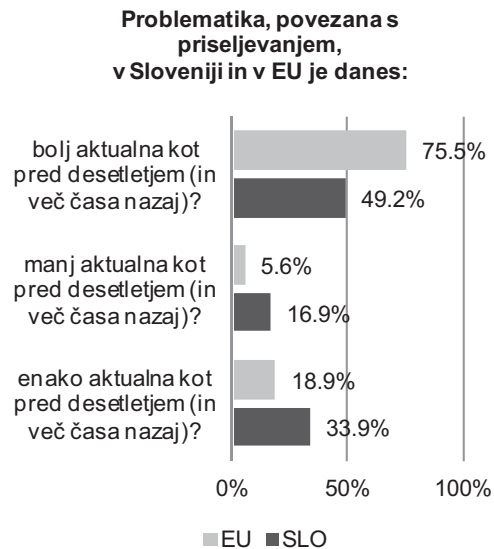
Empirična merjenja so pomemben vir, ki družboslovcem sporočajo mnenja javnosti o fenomenu migracij, tujstva, slovenstva, identitete, socialne distance in medkulturne komunikacije, če omenimo le najpomembnejše koncepte, relevantne za področje naše analize. S tem empirična merjenja podajajo tudi splošno vedenje in pozitivne ali negativne orientacije javnosti do omenjenih tematik. V prvem sklopu nas zanimajo podobe javnega mnenja o aktualnih pojavnih oblikah migracij: percepcije prostorskih in časovnih značilnosti sodobnih migracij, strpnost ali nestrpnost do migrantov, stališča o upravljanju z migracijami in urejanje migracij glede na socialni status in geografski izvor migrantov.

Podatki iz tematsko fokusirane anketne raziskave leta 2007² kažejo percepcije aktualnosti migracijskih gibanj

² Anketa je bila izvedena v okviru CRP-a Konkurenčnost 2006, »Integracijske politike - vzpostavitev evalvacijskega modela in instrumentov longitudinalnega monitoringa«, ZRS Koper, 2006-2008. Raziskavo sta financirala MNZ in Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS. Rezultati anketne raziskave so predstavljeni v raziskovalnem poročilu: Zavratnik Zimic, Simona, Kralj, Ana, Medaric, Zorana, Simčič, Blaž. 2008. *Migracije, integracija in multikulturalnost - kontekstualizacije sodobnih migracij skozi javno mnenje: zaključno poročilo ciljno-raziskovalnega projekta "Integracijske politike - vzpostavitev evalvacijskega modela in instrumentov longitudinalnega monitoringa". Koper, UP, ZRS.*

v slovenskem in evropskem prostoru³, pri čemer so anketirani podali splošno oceno naraščanja ali upadanja aktualnosti tematike priseljevanja v sodobnem času. Nedvomno anketirani v obeh prostorskih segmentih zaznavajo večjo aktualnost migracijske tematike, hkrati pa to večanje pomena kar tri četrtine anketiranih povezuje z evropskim prostorom (slika 1).

Slika 1: Ocene aktualnosti priseljevanja v slovenskem in evropskem prostoru

Vir: Integracijske politike 2007, N = 842.

Tak rezultat – namreč, da je aktualnost migracij bolj evropska in nekoliko manj nacionalna zadeva – je bilo pričakovati. Predvsem gre take percepcije povezovati z močno prisotnostjo migracijskih vprašanj v dnevni politiki; migracije so sicer z različno intenzivnostjo, vendar pa stalno obravnavane v dnevni politiki, v dnevni medijih in v dnevni populistični diskusiji. Tako je v času raziskave treba upoštevati kontekst izrazite politizacije migracij v Evropski uniji: v tem obdobju je prvovrstno politično in medijsko temo predstavljalo priseljevanje iz afriškega prostora v sredozemske države ter hkrati populistična politika zlasti Italije in Španije, ki jo je bilo kot politiko zavračanja migrantov čutiti v celotnem evropskem prostoru. To vprašanje je aktualiziralo nove izzive EU na področju migracij, med njimi zlasti (pre)oblikovanj skupne migracijske in azilne politike, ki se je ob spremenjenih migracijskih trendih med EU in afriškim prostorom izkazala za nujno potrebno. Nemoč EU pri upravljanju z migracijami se je

³ Anketiranim smo zastavili vprašanje »Ali menite, da je problematika, povezana s priseljevanjem, v Sloveniji in v EU danes: - bolj aktualna kot pred desetletjem (in več časa nazaj), - manj aktualna kot pred desetletjem (in več časa nazaj), - enako aktualna kot pred desetletjem (in več časa nazaj)«. Namen vprašanja je zaznati anketirančeve primerjave v času, pri čemer smo želeli dobiti splošen vpogled, zato pri vprašanju nismo postavljali časovnih mejnikov, npr. pomembnejših političnih prelomnic (kar smo storili v nekaterih drugih vprašanjih).

pokazala v odzivih restriktivnih politik, ki so – v jeziku birokracije EU, povzetem v večini medijev – težile k zaježitvi »prilivov migracij« na zunanjih kopenskih in vodnih mejah. Omeniti velja, da akademski in nevladni sektor vsaj zadnji dve desetletji kontinuirano opozarjata na enostranskost politik zagrajevanja in vzpostavljanja »trdnjave Evropo« (Geddens, 2000; Brochmann in Hammar, 1999 idr.), da pa po drugi strani mediji večinsko povzemajo in s tem reproducirajo prevladujoče politike, ki so svarile pred »preplavljanjem« Evrope z migranti in ogroženostjo »krščanske Evrope«.

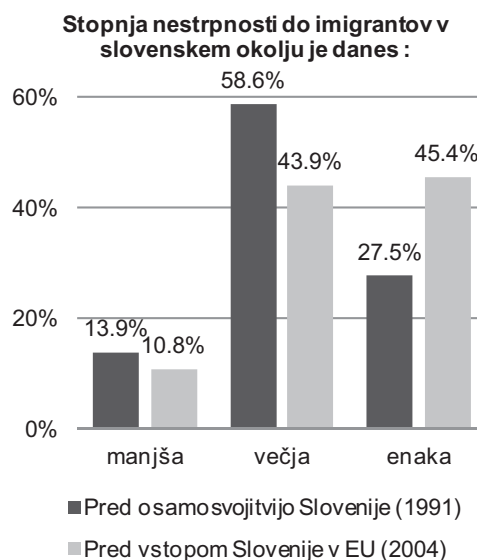
V času izvajanja ankete so mediji polnili naslovnice s poročili o številnih »Afričanih na gumijastih čolnih, ki so dosegli Lampeduzo ali špansko obalo«. Te prevladujoče podobe so segle v skoraj vsak lokalni medij in s tem posredno nagovarjale k reakcijam »obrambe pred migranti«. Strahovi pred »migrantsko grožnjo« so prevladali nad drugimi odzivi in postali prevladujoč odziv evropskih državljanov, medtem ko so evropske politike zastale v nekakšnem krču in v iskanju pragmatičnih politik; slednje so poskušale najti nekakšen kompromis med spoštovanjem človekovih pravic kot enim temeljev »skupne Evrope« in željo po »zaježitvi priseljevanja«. Kakor že rečeno, pragmatični odzivi politik EU so šli predvsem v smer klasificiranja migrantov na statuse (več: Pajnik in Zavrtnik, 5-9:2003), pri čemer so motivi za migracije postali »pravi« in »nepravi«, med slednjimi pa se je tako znašla večina t. i. ekonomskih migrantov, ki so se selili zaradi revščine, a so bili v evropskem prostoru označeni za »izkoriščevalce azila«, »neprave azilante« ipd. Omejitve vstopa na ozemlje EU je izhajala iz fantazme o obstoju zunanjega sovražnika, tokrat v podobi revnega migranta iz »tretjega sveta«.

Da pa migracije niso zgolj evropska, temveč tudi slovenska družbena realnost, potrjujejo tudi anketni podatki, po katerih polovica anketiranih meni, da so migracije pridobile na pomenu tudi v slovenskem prostoru (slika 1). Delež je v primerjavi s tremi četrtinami tistih, ki vidijo aktualizacijo migracijske tematike predvsem v evropskem kontekstu, resda manjši, vendar potrjuje, da so migracije družbeni pojav, ki je v Sloveniji navzoč in postaja vse aktualnejši, lahko bi celo rekli, da postaja evropska tema. V času, ko je bilo izvedeno anketiranje, je bila v slovenskem prostoru tematika migracij in azila tudi že dodobra aktualizirana; predvsem zaradi t. i. »krize ilegalnih migracij« v obdobju 2000—2001 (več: Jalušič, 2001; Pajnik / Lesjak-Tušek / Gregorčič, 2001). V tej krizi so bili v slovenskem prostoru »udomačeni« tako rekoč vsi odzivi zavračanja migrantov, ki jih je poznal širši prostor EU, prav tako se je nacionalna politika znašla pred enakimi problemi kakor druga okolja v EU in z enako neučinkovitimi odgovori, ki niso zmogli preseči ksenofobnih in rasističnih odzivov pretežnega dela javnosti do migracij in migrantov.

Zaznave nestrpnosti v empiričnih merjenjih bi utegnile biti precej problematične ob predpostavki splošnega

zanikanja nestrpnosti in ksenofobije v slovenski družbi (glej zlasti: Kuzmanič, 1999; 2001); da torej v slovenski družbi ksenofobija in nestrpnost nimata tradicije. Nasprotno pa kažejo številne družboslovne analize vse od vzpostavitve samostojne države, to je od prelomnice, ko je bila ideja distinktivne kulturne identitete uresničena v nacionalni državi. Odgovor je povsem jasen: ksenofobija predstavlja strukturni element slovenske družbe, ki se pokaže pri tako rekoč slehernemu zaznavanju stališč splošne javnosti ali ožjih družbenih skupin. Tujec je v procesu vzpostavljanja nacionalne identitete gotovo vsaj neprijeten element, kot »drugi« predstavlja točko nasprotovanja »mi« identiteti (več: Kuzmanič, 1999; 2001; Kralj, 2008).

Slika 2: Nestrpnost do migrantov v slovenskem okolju

Vir: Integracijske politike 2007, N=842.

V empirični raziskavi anketirani ocenjujejo stopnjo nestrpnosti do migrantov v slovenskem okolju v sodobnosti, to je v času po vzpostavitvi samostojne države. Anketirani večinsko menijo, da nestrpnost do migrantov narašča, pri čemer kot pomembnejšo prelomnico zaznavajo osamosvojitve države leta 1991 v primerjavi z vstopom v EU leta 2004⁴ (slika 2). Skoraj 60 % anketiranih izraža glavno sporočilo - da je nestrpnosti do migrantov več kakor nekoč. Ta podatek še dodatno potrjuje študije s kvalitativnim naborom podatkov, ki sporočajo visoko stopnjo nestrpnosti, ksenofobije, diskriminacije in netolerantnosti⁵. Obenem pa longitudinalno raziskovanje slovenskega javnega

⁴ Anketirani so podajali mnenja glede na dva dokaj sodobna politična mejnika, za katera je največja verjetnost, da jih imajo anketirani v svojem socialnem spominu (treba je upoštevati generacijsko oddaljenost nekaterih anketirancev tudi že od leta 1991). Zato nismo spraševali po zaznavanju nestrpnosti v bolj oddaljenih časovnih obdobjih, to je pred nastankom slovenske države leta 1991.

⁵ Več glej v posamičnih študijah primerov, predvsem v poročilih skupine za spremljanje nestrpnosti, Mirovni inštitut, 2001—2008.

mnenja (SJM) kaže na kontinuirano odklonilen odnos do migracij v slovenskem prostoru, pa tudi visoko stopnjo etnične distance do tujcev (primerjaj: Kralj, 2008; Hafner-Fink, 2005; Komac/Medvešek/Roter, 2007).

Samostojna država je prinesla več odkrite nestrpnosti do drugih, zlasti ker so bili »drugi« predstavniki nekdanjega »našega«, na kar je bil proces homogeniziranja kulturne identitete slovenstva v obliki samostojne države še posebej občutljiv. Omejevanje od pretekle identitete je potekalo zlasti prek odnosa razdružitve z vsem »jugoslovanskim«, s tem pa je bilo visoko aktualizirano vprašanje migrantov in t. i. »novih etničnih manjšin«⁶ iz prostora nekdanje skupne države. Nestrpnost do migrantov je v tem obdobju od latentnih konfliktov prešla k odkritim ksenofobnim manifestacijam. Slednji so bili uperjeni proti »nekdanjemu jugoslovanskemu« in tudi proti rasni različnosti, kar se je izrazilo v nekaterih odkritih sovražnih napadih na pripadnike »napačne« rase ali etničnega porekla⁷. Ksenofobija, razisem in nacionalizem so v obdobju po osamosvojitvi države postali del političnega repertoarja ulice, a tudi političnih strank, ki so tovrstne občutke gojile za promocijo populističnih desničarskih strank tako rekoč po vsej Evropi.

Vstop v EU kot drugi sodobni mejnik morebitnega preoblikovanja odnosov do migrantov je manj izrazit; med deleži tistih, ki menijo, da je bilo pred vstopom EU »več nestrpnosti« in »enako kakor prej«, skorajda ni razlik. Taka mnenja interpretiramo s stališča, da je nestrpnost »že dodobra udomačena«, pri čemer anketirani v intenzivnosti izražanja nestrpnosti ne navajajo velikih razlik glede na ta mejnik. Veliko pove dejstvo, da je delež tistih, ki menijo, da je »nestrpnosti manj« glede na oba mejnika (od 11—14 %) dokaj majhen, kar potrjuje

⁶ Ob procesu razdružitve nekdanje Jugoslavije se je v slovenskem prostoru zastavljalo vprašanje, kdo sploh so nekdanji so državljani. Odgovore v zvezi z novo opredeljitvijo državljanske identitete lahko zaznavamo prek različnih — pogojno rečeno — novo dodeljenih statusov: nekateri so postali migranti, nekateri izbrisani, nekateri nove etnične skupnosti, priseljenci itd. Različnih poimenovanj in preigravanj različnih akterjev — od politike, skupnosti/skupin nekdanjih so državljanov, raziskovalcev etnične različnosti — je bilo kar nekaj, dileme niso bile enoznačne in zagotovo tudi ne le terminološke.

Vprašanje je zadevalo širše politike državljanstva, etničnosti in migracij. Dejstvo ostaja, da ni bilo dosledne politike. Odgovori na fenomen, ko je država naenkrat pogojno rečeno »dobila migrante«, ne da bi se ti kamor koli premaknili, spremenile pa so se meje, so dregnili v občutljivo tematiko urejanja varstva manjšin in avtohtonosti na eni strani ter sodobnejšega urejanje etnične/kulturne različnosti prek državljanske pravice na drugi strani. O temi »(novih) etničnih manjšin« so junija 2002 na forumu Mirovnega inštituta razpravljali družboslovni raziskovalci (Vlasta Jalušič, Miran Komac, Nenad Miščević, Simona Zavratnik, Tonči Kuzmanič), prav tako je aktualnosti tematike sledila precej obširna raziskovalna produkcija na inštitutih in univerzah, česar pa na tem mestu zaradi obširnosti ne bomo posebej navajali. Nekatera vidnejša dela so navedena v besedilu. Raziskovalni repertoar kaže precejšnjo različnost poimenovanj, prav tako so utemeljevani različni pristopi in argumentacija ob izbiri imen ter s tem na nek način določanjem ravni pravic, ki jih imajo različno poimenovani naslovniki.

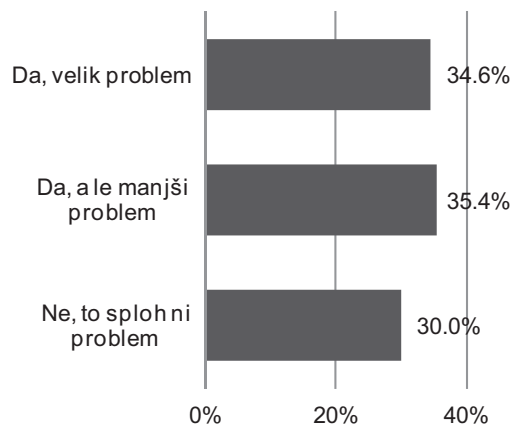
⁷ O izpadih in napadih z rasističnim ozadjem glej v poročilih skupine za spremljanje nestrpnosti, Mirovni inštitut (2001—2008).

našo oceno, da nestrpnost v sodobni slovenski družbi zagotovo ne upada.

Večjo nestrpnost je zaznati tudi med migranti in njihovimi potomci, kar kaže raziskava Percepcije slovenske integracijske politike ter njen segment, osredotočen na območje Ljubljane (PSIP_MOL)⁸, v kateri so visoko stopnjo nestrpnosti zaznali sami migranti. Tako kar 43 % vprašanih v MOL meni, da je nestrpnosti na temelju etičnosti med prebivalstvom več kakor pred osamosvojitvijo države, 31 % pa jih meni, da je etnične nestrpnosti približno enako (Komac, Medvešek, Roter, 134—135:2007). Zlasti zadnji podatek potrjuje stalno nestrpnost do migrantov v slovenski družbi, ki jo problematizirata — kakor že omenjeno — Kuzmanič v obdobju po osamosvojitvi Slovenije ter zagotovo izjemno zgovorno z empirično študijo »Bosanci.« *A kuda idu Slovenci nedeljom?* Mežnaričeva (1986) že v času skupne jugoslovanske države, ko je slovenski industrijski sektor zaposloval delavce iz Bosne in drugih jugoslovanskih republik. Različne sodobne sociološke analize so tezo o latentni konfliktnosti migracij v času skupne države in o odnosu do migrantov v slovenski družbi potrdile z naraščanjem nestrpnosti, ki smo mu priča v času novo nastale slovenske države. Nestrpnost in deloma tudi odkrit sovražen odnos do migrantov se kaže zlasti v govorici populističnih političnih strank, a seveda ne izključno, če upoštevamo da precejšnje del medijske produkcije takšne politične usmeritve povsem nekritično reproducira.

Slika 3: Ocene migracij kot problema za slovensko državo/družbo

Tematika povezana z imigranti, prisilci za azil oz. begunci, predstavlja problem za slovensko državo in družbo:

Vir: Integracijske politike 2007, N=842.

⁸ Sklicujemo se na raziskavo Percepcije slovenske integracijske politike (PSIP), ki je zajela N=1163 anketiranih v slovenskem prostoru. Glej: Miran Komac (ur.) in Mojca Medvešek (ur.): Percepcije slovenske integracijske politike, zaključno poročilo, INV: Ljubljana, 2005.

Podatki za MOL predstavljajo zoženi nabor mnenj anketiranih na tem območju, to je N = 273 anketiranih (PSIP_MOL). Glej: Miran Komac, Mojca Medvešek, Petra Roter: Pa mi vi povejte, kaj sem!!!?, Študija o etnični raznolikosti v Mestni občini Ljubljana, FDV, Ljubljana: 2007.

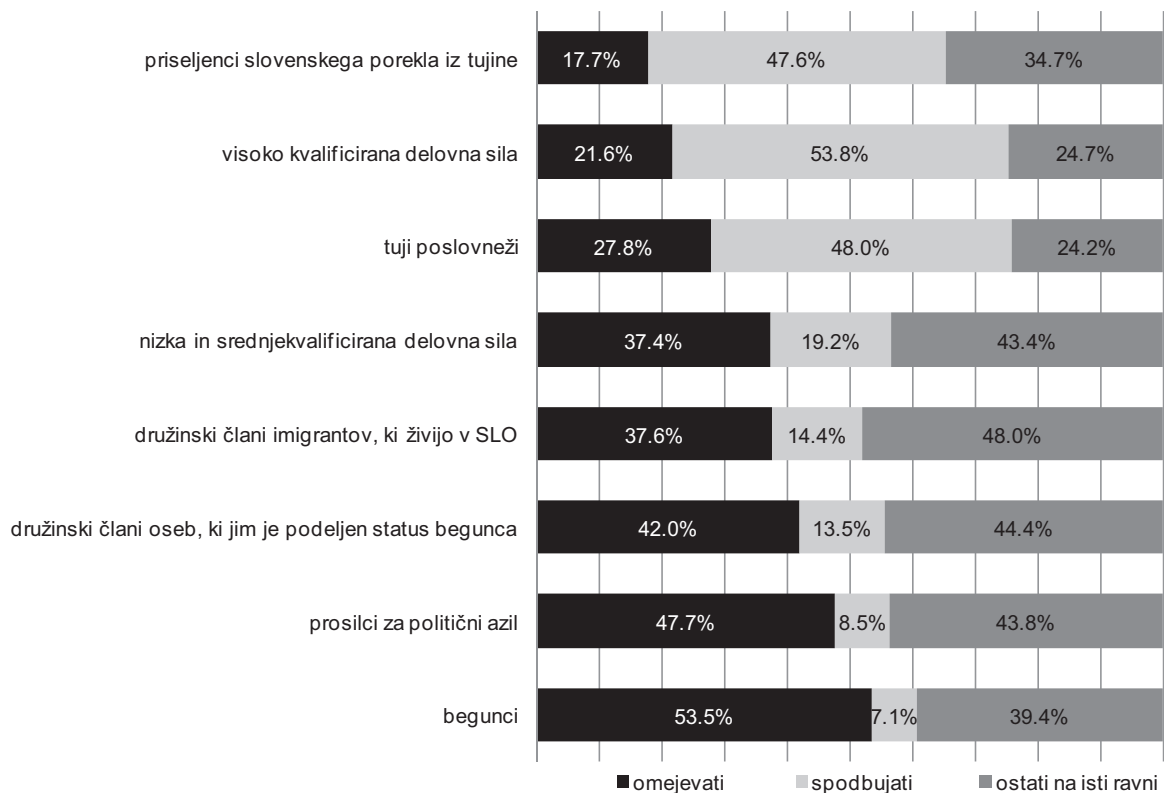
Percepcije »problematičnosti« migracij pri anketiranih odraža razdeljenost in ujetost sodobnih družb, v katero so vpeti posamezniki, države, lokalni in evropski prostori (slika 3). Razdeljenost mnenj javnosti je strukturirana v tretjinskem vzorcu, ki sporoča, da je migrantom naklonjena šibkejša »skoraj tretjina«, sledi ji odločnejša tretjina nenaklonjenih (»velik problem«) in še »najmočnejša tretjina«, ki zaznava migracije kot manjši problem. Statistične razlike se pokažejo glede na izobrazbo: kar polovica nižje izobraženih vidi v migrantih problem za slovensko državo in družbo, medtem ko je tega mnenja le dobra četrtina (26 %) višje izobraženih. Več kakor tretjina (38 %) višje izobraženih meni, da migracije ne predstavljajo nobenega problema, nekoliko manjši delež (36 %) pa, da so migracije le manjši problem. Razlike glede na izobrazbo so pričakovane iz več razlogov, med njimi so pomembni zlasti večja odprtost, tolerantnost in naklonjenost večkulturnosti pri višje izobraženih ter na drugi strani pri nižje izobraženih večji »realni strah«, da je migrant potencialna konkurenca »slovenskemu delavcu«.

Elementa družbenega razreda v migracijskih analizah ne smemo spregledati, prav tako celotnega polja, ki se na

tej točki odpira kot diskusija v smeri »umazanega dela«, ki ni primerno za domače delavce, je pa zato dopuščeno migrantom. Problem »nelojalne konkurence«, ki sodi med klasične stereotipne obravnave ekonomskih ali pa kar migrantov nasploh, je v teh okoliščinah postal »nevarno polje za intrumentalizacijo tuje delovne sile kot pritisk na zmanjševanje pravic vseh zaposlenih« (Breznik, 2005:138). Konfliktnost migracij so politike skušale zmanjševati s klasifikatorskim pristopom, ki je nekatere segmente migrantov favoriziral (ali jim vsaj uredil pravni položaj na podlagi ekonomske racionalnosti ali na podlagi humanitarnih meril), vse druge pa je postavil v vlogo nezaželenih prišlekov.

Kakor je pokazala empirična raziskava⁹, je javno mnenje v Sloveniji (slika 4) naklonjeno trem segmentom tovrstnih klasifikatorskih migracijskih politik na zaželene in nezaželene: visoko kvalificirani delovni sili, tujim poslovnežem in priseljencem slovenskega porekla iz tujine. Gre za strogo racionalno, utilitaristično izbiro, po kateri je priseljevanje dobro, če so imigranti koristni in »delajo za nas«, ali pa je priseljevanje dobro zaradi etničnega načela in podpore avtohtonemu slovenskemu

Slika 4: Urejanje migracij glede na pripisani status

Vir: Integracijske politike 2007, N = 842.

⁹ Podrobnejšo analizo glej v: Simona Zavratnik: Sodobne migracije v mnenjih slovenske javnosti, Dve domovini, št. 33, 2011.

izvoru. Drug trend kaže, da večina anketiranih podpira omejevanje priseljavanja beguncev in prosilcev za azil. Zdi se, da izbire anketiranih precej samoumevno upoštevajo vladne politike: te namreč odsevajo zlasti nacionalni ekonomski interes, precej šibkeje pa je zaznati spodbujanje človekovih pravic ter svoboščin, temelječih na mednarodnem pravu (Zavratnik, 2011:61—63).

Dihotomija je namreč očitna: zaprtost, omejevanje javnosti do klasičnih skupin političnih migrantov – beguncev in prosilcev za azil – ter odprtost in spodbujanje izobraženih migracijskih elit (spomnimo samo na deficit kadrov v zdravstvu, od zdravnikov do medicinskih sester in drugega osebja, pa je taka »upravičenost« v javnem mnenju precej pričakovana in razumljiva), do kapitala (tujih poslovnežev, ki naj bi investirali v slovensko gospodarstvo in s tem prispevali h gospodarski rasti in socialnemu blagostanju) in etničnih Slovencev (spodbujanje vračanja »Slovencev po svetu v domovino« je bila stalnica predvsem konservativnejših desno usmerjenih političnih strank v celotnem obdobju od osamosvojitve države in je temeljila na močnih povezavah s Slovenci po svetu in njihovem vračanju v domovino, ki naj bi pripomoglo k večanju ekonomskega potenciala Slovenije). Pričakovana porazdelitev mnenj javnosti odseva utilitaristično logiko, ki sporoča – enako kakor migracijske politike – da določene migrante pač preprosto potrebujemo, poleg elit tudi delavce (nizko in srednje kvalificirano delovno silo), ki opravlja »umazana dela«, ki jih domače prebivalstvo naj ne bi opravljal oziroma jih ne opravlja.

Segmentiranemu sprejemanje migrantov je javno mnenje naklonjeno tako glede socialno-ekonomskih statusov kakor tudi glede na geografski izvor. Stališča javnosti do migrantov glede na geografski izvor kažejo splošno odklonilnost, kar je zlasti zgovorno pri migrantih z območja nekdanje skupne države Jugoslavije, ki predstavljajo večino migrantov v Sloveniji¹⁰. Odklonilnost do migrantov, ki so realno gledano edini številčno nekoliko bolj navzoči migranti, sporoča močne negativne percepcije, »realno grožnjo«, medtem ko so negativne percepcije imigrantov iz revnejših in kulturno različnih (neevropskih) okolij že del pregovorne zaprtosti slovenske družbe do kulturne različnosti in kot take predstavljajo »imaginarno grožnjo« kulturni identiteti (Zavratnik, 2011:61). Tako je splošno stališče slovenske javnosti, da je treba omejevati migracije iz večine predelov sveta: iz Azije, z območja nekdanje Sovjetske zveze, iz »novih članic EU« (Romunija, Bolgarija), iz Afrike, Južne in Srednje Amerike, nekdanje Jugoslavije itd. Izjema so le migranti iz starih držav članic EU, pri katerih je večina vprašanih (52 %) menila, da gre ohranjati isto raven migracij (ibid.). Hkrati je javno mnenje enotno, da

ni nobene potrebe po spodbujanju migracij iz katerega koli predela sveta.

Taka obrambna, samoohranitvena drža v mnenjskih merjenjih ne preseneča. Po eni strani ima široko legitimnost kot »evropski refleks«, saj tako rekoč ne odstopa od »evropskega merila« (»smo enako dobri kakor Evropa« je pomemben identifikator), po drugi strani pa ima dovolj dolgo kontinuiteto, da postaja del samoumevnega repertoarja. Predvsem pa je tudi posledica nedorečene in neučinkovite politike tako v nacionalnem prostoru kakor v EU.

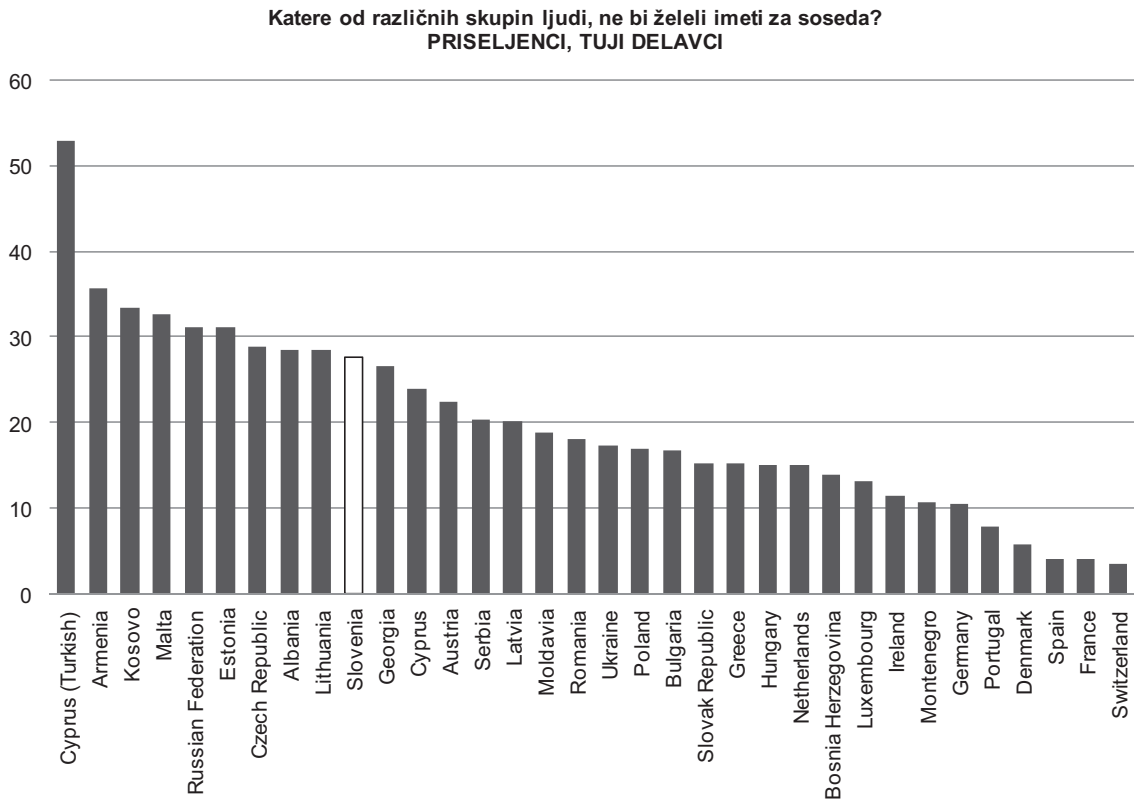
Migrant: sosod/tujec in »dobro sosodstvo«

V drugem sklopu analiziramo stališča javnosti do interakcij z migranti in drugimi — predvidoma manj zaželenimi – družbenimi skupinami. Vnaprejšnja nezaželenost migrantov, torej družbena distanca, je stalnica, ki jo sporočajo komparativne evropske empirične raziskave, med njimi Evropska raziskava vrednost iz leta 2008. Anketni odgovori na vprašanje »Katere od različnih skupin ljudi ne bi želeli imeti za soseda?« pri kategoriji »priseljenci, tuji delavci« kažejo, da se je Slovenija med 34 državami uvrstila na deseto mesto, to je med prvo tretjino držav, v katerih je priseljenec ali tuji delavec nezaželen sosod (slika 5). Temeljna značilnost odgovorov glede nezaželenosti bližine migrantov je, da v zgornji tretjini lestvice ni zahodnoevropskih držav. Najvišje so uvrščene države s socialistično preteklostjo in novejšo tradicijo priseljavanja (med njimi vzhodnoevropske države in države nekdanje Sovjetske zveze) ter geografsko ali/in socialno izolirane države (kakršne so Malta, Albanija, Ciper). Za vse te prostore je značilno pomanjkanje tradicije in izkušenj z migracijami – zlasti s priseljavanjem, medtem ko ima večina teh držav izkušnje z emigracijo – in hkrati močno navzoč strah, ki je tem večji, čim bolj so ti prostori vpeti v sodobne procese globalnih migracij (npr. geografski položaj).

S tega vidika je pričakovano, da so se zahodnoevropske države z dolgo tradicijo migracij in izkušnjami politik upravljanja migracij uvrstile na spodnji del lestvice. Pri tem se zdi vendarle pomembno opozoriti, da je manjše izražanje nezaželenosti sosoda-priseljenca v tradicionalnih državah priseljavanja mogoče pojasnjevati na eni strani z utečenostjo in daljšo navzočnostjo »premešanih sosesk«, da pa vendarle gre upoštevati tudi spremenjene politične (korektne) načine izražanja predsodkov, ki ni glasno nasprotovanje, temveč »tiho odklanjanje« takih sosedov. Tako strokovnjaki opozarjajo (več: Ule, 1999; 2005), da je prišlo do kvalitativnih sprememb pri izražanju predsodkov; če so nekoč izražali predsodke neposredno v stiku s stigmatiziranimi družbenimi skupinami, pa jih danes predvsem z izolacijo teh skupin, torej na način, da do stika sploh ne pride, kar

¹⁰ Podrobnejša analiza migracijskih trendov glej v: Vera Kržišnik-Bukić: Migracije iz drugih jugoslovanskih republik v Slovenijo po 2. svetovni vojni, Ljubljana: 2010.

Slika 5: Stališča do priseljencev, tujih delavcev

Vir: FDV-CJMMK, Evropska raziskava vrednot, marec—maj 2008, N = 1366.

vodi k getoiziranju družbenih skupin. Kakor ugotavlja Mirjana Ule, tradicionalne predsodke nadomeščajo moderni, za katere je značilno, »da se antipatija do določenih družbenih skupin ne izraža več neposredno, kot je veljalo za tradicionalne predsodke, temveč prikrito, simbolno« (2005, 21—22). Zdi se, da je taka spremenjena dinamika izražanja predsodkov ključnega pomena pri načinu izražanja nezaželenosti do družbeno in prostorsko marginaliziranih skupin, med katerimi so visoko na lestvici nepriljubljenosti tudi migranti.

Tematika družbenega izključevanja s strategijo »ne-ime-ti-stikov« je navzoča tudi pri drugih družbenih skupinah. Ista raziskava postavlja Slovenijo (glej prikaze v nadaljevanju — slike 6, 7, in 8) na visoko četrto mesto pri stališčih nezaželenosti sosedstva s pripadniki drugih ras. Tako ugotavljamo, da rasizem še zdaleč ni neprisoten in s tem navidezno neproblematičen v rasno homogenih okoljih, kar se za slovenski prostor sicer pogosto poudarja. Po drugi strani pa je prav etnična homogenost tisti dejavnik, ki mobilizira predstave javnosti do »drugih in drugačnih«, pa najsi gre za raso ali kakšno drugo kulturno razliko (npr. religijo ali jezik).

Zdi se, da javno mnenje na vsak način skuša ohraniti mit o etnični in kulturno homogenosti, ki pa ju vsak vdor »teh ali onih nezaželenih sosedov« moti in postavlja pod

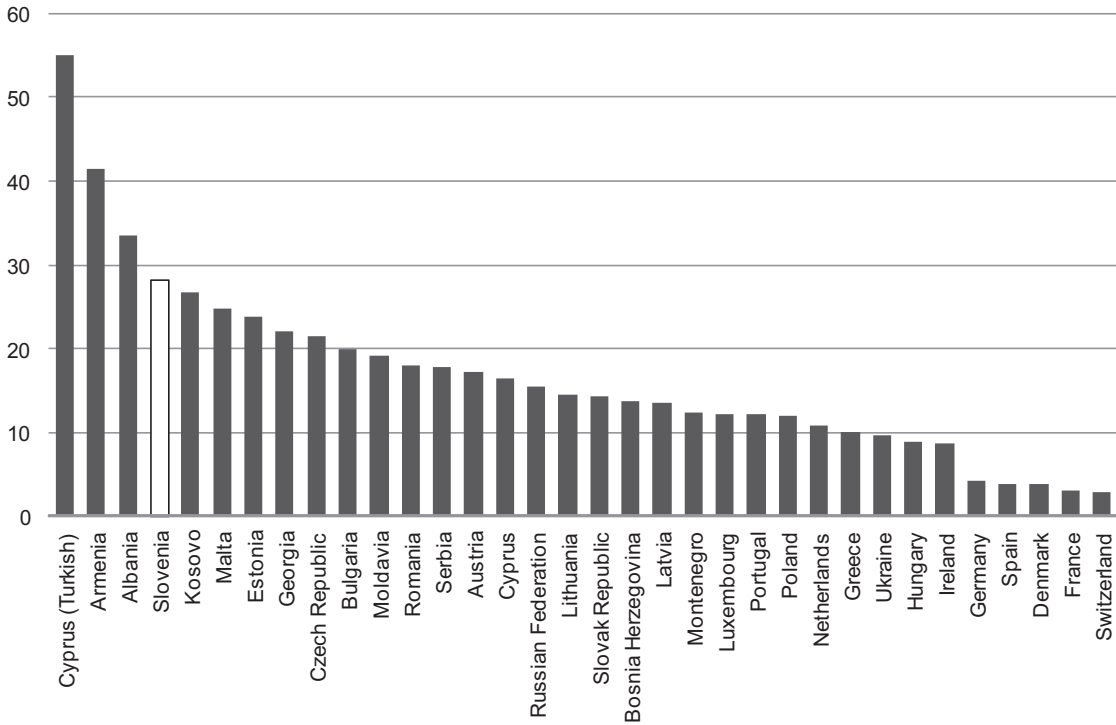
vprašaj. Tako so visoko na lestvici nezaželenih sosedov tudi muslimani (razlika v religiji je pomembna, zlasti ko gre za islam kot nekakšno nasprotje evropskega krščanstva) in Židje (ki so statistično gledano v slovenski družbi navzoči v povsem »minorinem« številu). Odklanjanje tako rekoč »nenavzočih drugih« kaže na del širšega odnosa do tujosti in drugačnosti ter usidranih praks izključevanja vsakogar, ki je potencialno drugačen od domačega, avtohtonega.

Izhajajoč iz mnenj o vrednotah v evropskem prostoru, se gotovo ne godi dobro Romom. Slovenija resda ni povsem pri vrhu evropskih držav, kjer bi se anketirani raje izognili romskemu sosеду, a so bolj kakor vrstni red držav zaskrbljujoči visoki deleži, ki v velikem številu nacionalnih okolij dosegajo okoli 40 % in več. Tako izrazit odklonilni odnos v širšem evropskem okolju kaže na ukoreninjene prakse izključevanja romskega prebivalstva. Prakse stigmatiziranja Romov imajo v Evropi dolgo tradicijo, ključne točke pa so v »spopadu kultur« oziroma v kulturnem rasizmu, ki ga velik del evropskega prebivalstva goji do Romov.

Kulturni rasizem tudi v tem primeru, podobno kakor pri migrantih, temelji na predsodkih in stereotipih: Romi so »grožnja« državi blaginje, imajo slabe delovne navade in na splošno ne spoštujejo »naše« kulture. Argument

Slika 6: Stališča do pripadnikov drugih ras

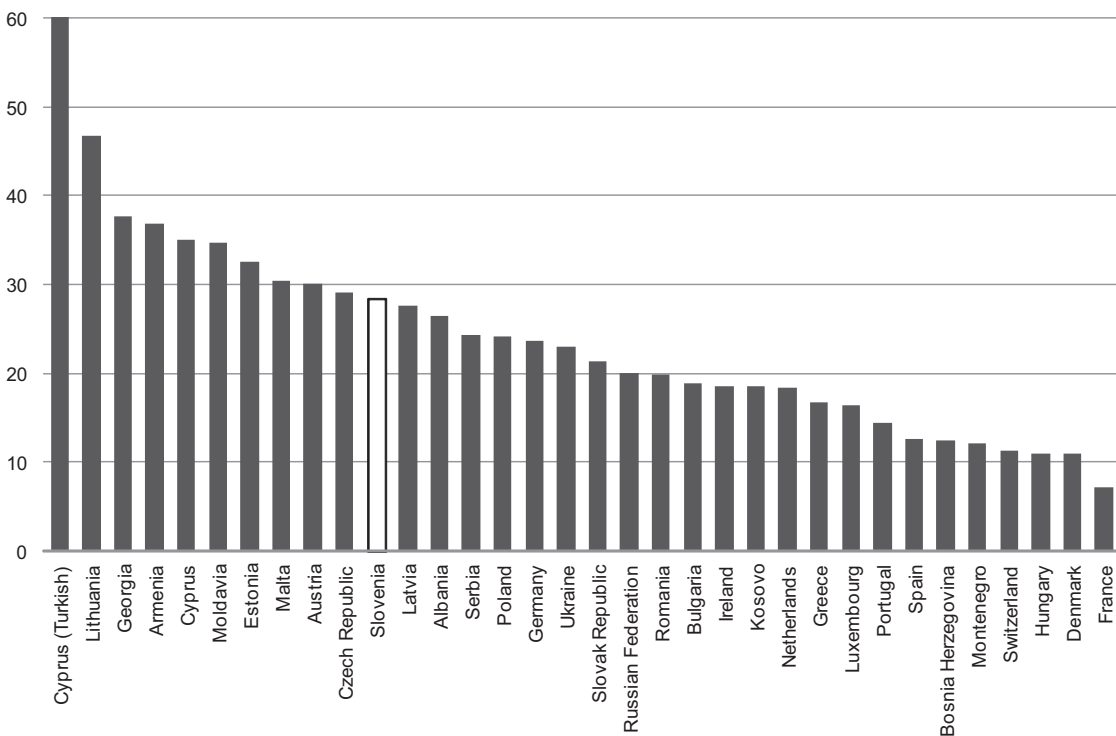
Katere od različnih skupin ljudi, ne bi želeli imeti za soseda?
LJUDJE DRUGE RASE

Vir: FDV – CJMMK, Evropska raziskava vrednot, marec—maj 2008, N=1366.

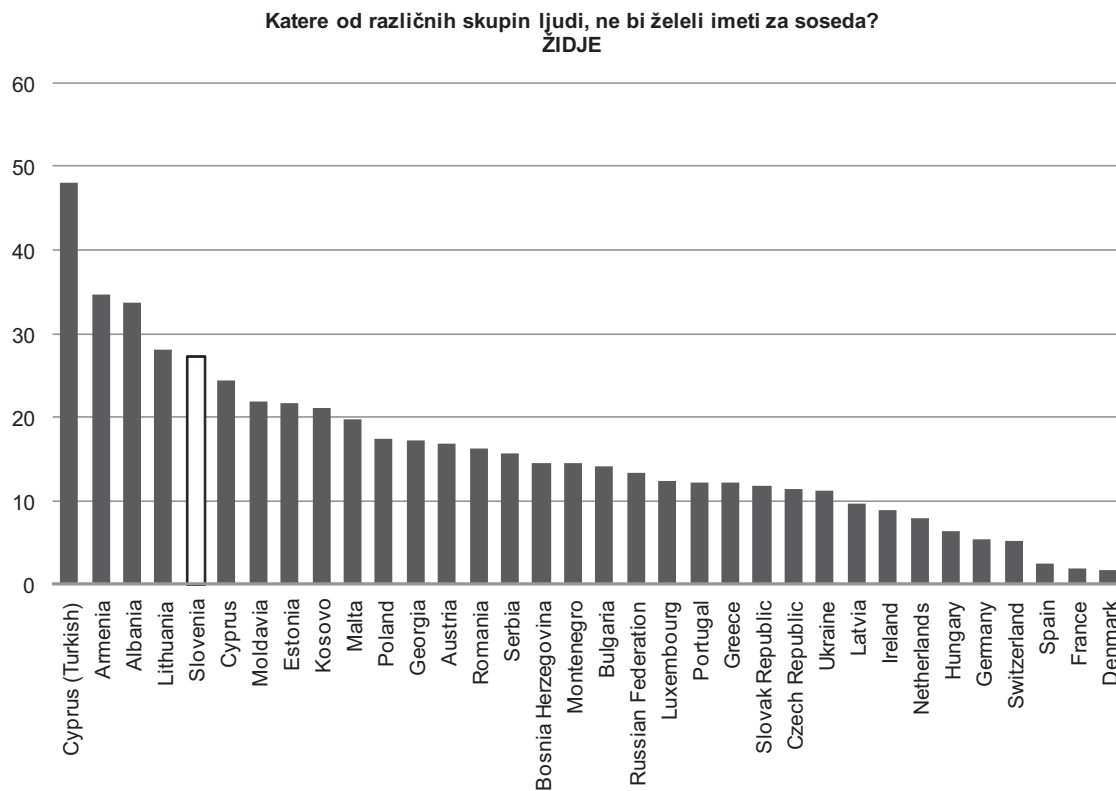
Slika 7: Stališča do muslimanov

Katere od različnih skupin ljudi, ne bi želeli imeti za soseda?
MUSLIMANI

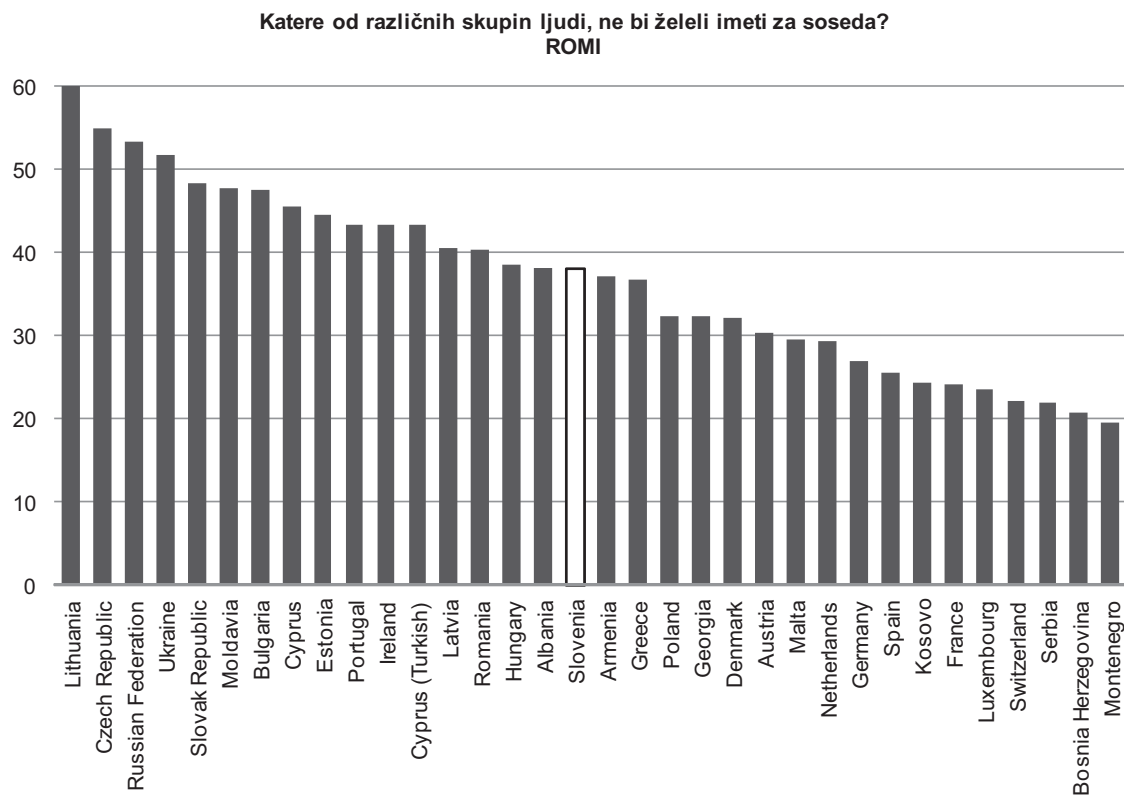
Vir: FDV – CJMMK, Evropska raziskava vrednot, marec—maj 2008, N=1366.

Slika 8: Stališča do Židov

Vir: FDV – CJMMK, Evropska raziskava vrednot, marec—maj 2008, n=1366.

Slika 9: Stališča do Romov

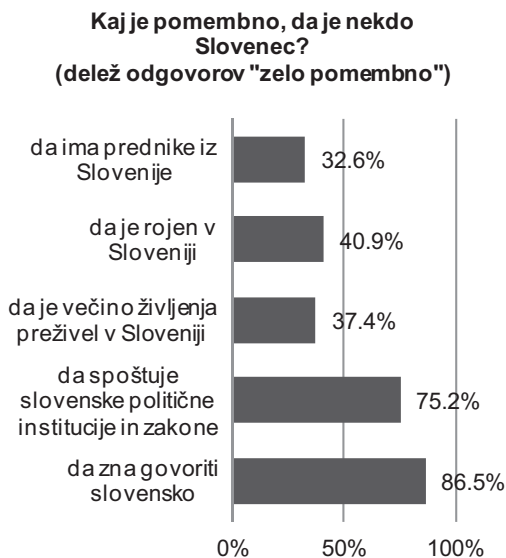
Vir: FDV – CJMMK, Evropska raziskava vrednot, marec—maj 2008, N=1366.

drugačnosti je ključ do stereotipizacije in navajanja negativnih lastnosti. Avtorice v študiji medijskega poročanja o Romih (Erjavec, Hrvatini Bašič, Kelbl, 2000) v slovenskem prostoru opozarjajo na posplošene medijske opise Romov v treh sklopih: Romi kot akterji negativnih dejanj, to je »kriminalci«, nadalje Romi kot grožnja ekonomiji, to je Romi »so leni in živijo od socialne pomoči«, ter Romi kot kulturna grožnja, torej nosilci drugačne mentalitete, ki odstopa od večinske. Romski prebivalec tako v slovenskem prostoru ostaja »večni tujec« (Petković, 2003), pri čemer je ključnega pomena, da se preseganje take percepcije zgodi v sferi političnega.

Medijske reprezentacije s posploševanjem in stereotipizacijo so podobne javnomnenjskim tako glede Romov kakor tudi migrantov. Tako skladnost pa gre pričakovati tudi pri širšem naboru nezaželenih družbenih manjšin, s katerimi večina ne želi vzpostavljati socialnih interakcij, s čimer so zarisane meje »dobrega sosredstva« z izolacijo in stigmatizacijo tistih, ki jih ne želimo za soseda.

V refleksijah empiričnih merjenj do drugih in drugačnih – zlasti migrantov – se je treba vrniti k »mi identiteti«. Odgovori v empiričnih merjenjih so precej enoznačni; v slovenskem prostoru so različne raziskave pokazale, da je ključni del »mi identitete« slovenski jezik. Evropska raziskava vrednot (2008) kaže, da je znanje jezika odločilno za opredelitev slovenstva kar za 86 % vprašanih, sledi pa spoštovanje politične ureditve s podporo kar treh četrtin anketiranih. Vsi drugi kazalniki so se izkazali za manj zavezujoče.

Slika 10: Vrednote do opredelitve narodnosti

Vir: FDV – CJMMK, Evropska raziskava vrednot, marec—maj 2008, N=1366.

Za primerjavo pogledimo nedavne rezultate iz nabora »Integracijske politike 2007«. Anketiranim smo zastavili

vprašanje z drugega zornega kota: kateri elementi so pomembni za vključevanje migrantov v slovensko družbo? Odgovor je jasen tudi s tega zornega kota – najpomembnejše je znanje slovenskega jezika, k uspešnejšemu vključevanju pa pripomorejo tudi dobra izobrazba in zaposlitev (socialno-ekonomska dejavnika, ki migrante izključujeta kot »grožnjo socialni državi, ker skrbijo sami zase«) ter pridobitev slovenskega državljanstva in podobna izvorna kultura (politično-kulturna dejavnika, ki imata za cilj politično in kulturno lojalnost do »naše identitete«).

Tabela 1: Pomembnost dejavnikov za uspešno vključevanje imigrantov v slovensko družbo

	odgovori »zdi se mi zelo pomembno«
znanje slovenskega jezika	87,2 %
dobra izobrazba	75,3 %
zaposlitev	75,2 %
pridobitev slovenskega državljanstva	63,2 %
izhajanje iz podobnega kulturnega okolja	59,6 %

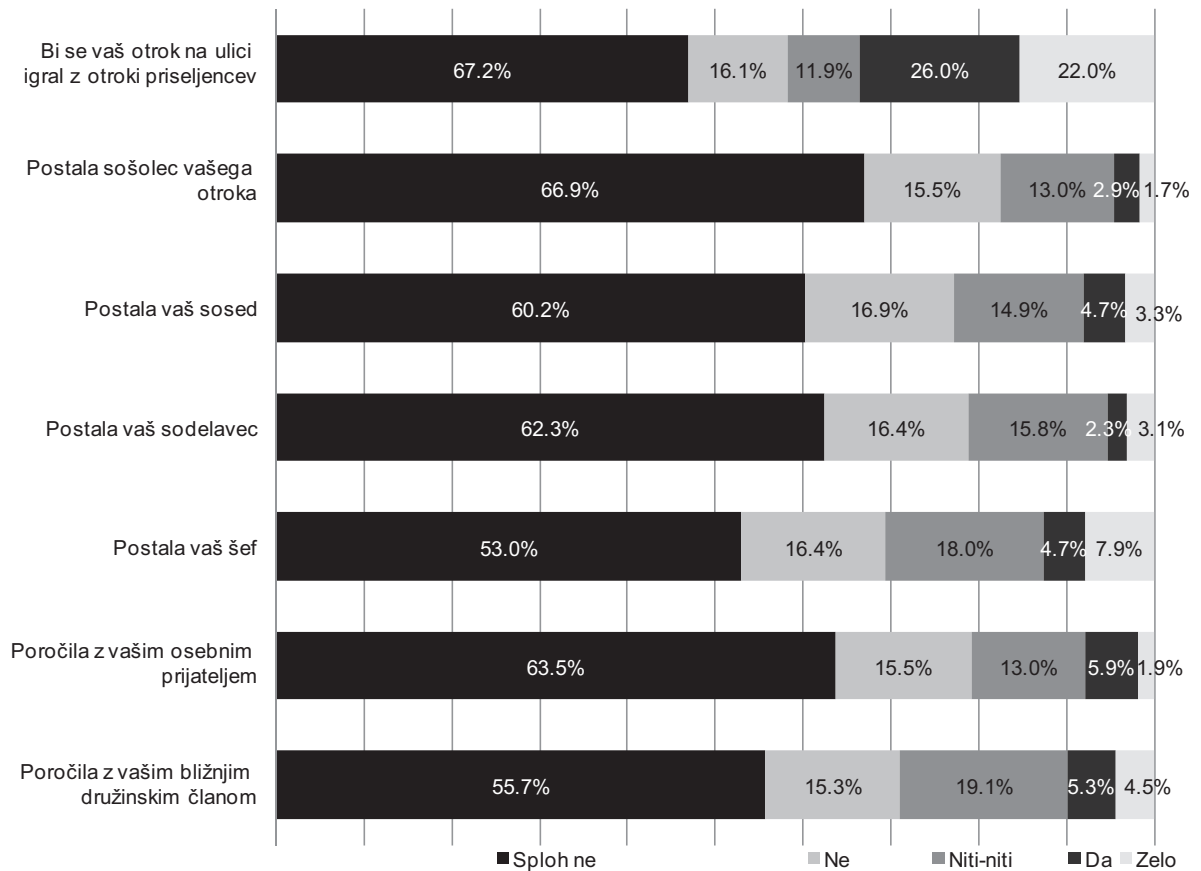
Vir: Integracijske politike 2007, N = 842.

Pa je »mi identiteta« res popolnoma izključujoča? Dogajanje v vsakdanjem življenju, ko skušamo ujeti stičnosti in interakcije v socialnih mikro kozmosih vsakdanjega življenja, pa vendarle kaže bolj optimistično sliko. V isti raziskavi smo preskusili stališča anketiranih do socialnih interakcij z migranti z vprašanjem: »Našteli vam bomo nekaj situacij, vi pa ocenite na lestvici od 1 do 5, kako bi se odzvali, če bi se oseba, ki se je v Slovenijo priselila iz tujine (oz. priseljenc/ka): poročila z vašim bližnjim družinskim članom, poročila z vašim osebnim prijateljem, postala vaš šef, postala vaš sodelavec, postala vaš sosed, postala sošolec vašega otroka, bi se vaš otrok na ulici igral z otroki priseljencev« (glej slika 11).

Večine anketiranih interakcije z migranti ne bi motile, deleži odgovorov »ne bi me motilo« in »sploh me ne bi motilo« so med 69 % in 79 %. Na ravni osebnih stikov anketirani – vsaj deklarativno – ne zagovarjajo izoliranosti, načina sobivanja skozi »neinterakcije«. Mnenja javnosti vendarle ne gredo v smeri obstoja paralelnih svetov migrantov in večine, med katerim je glavna vez »neinterakcija«. Kot morebiti konfliktna situacija se izkaže socialna interakcija na delovnem mestu, pri čemer bi bil imigrant nadrejena oseba (za 13 % anketiranih), nato poroka s članom/članico ožjega sorodstva (za 10 % anketiranih), sosredstvo in poroka z osebnim prijateljem/prijateljico (obe vrsti stikov za 8 % anketiranih).

Zdi se, da je raven mikro stikov morda še tisto edino distinktivno polje, kjer se percepcije in interakcije lahko oblikujejo drugače ali vsaj deloma mimo »mega sistemov« velikih politik upravljanja z migracijami.

Slika 11: Stališča do socialnih interakcij z migranti

Vir: Integracijske politike 2007, N = 842.

Sklep: migrant kot izključujoč del »mi identitete«

V besedilu podajamo refleksije javnomnenjskih merjenj glede podobe migranta, tujca, nestrpnosti ter interakcije z migranti in nekaterimi drugimi marginaliziranimi družbenimi skupinami. Uvodoma izpostavljamo, da do odklonilnosti do migrantov v mnenjih javnosti ni prišlo naključno, temveč so med drugim posledica delovanja javnih politik (ali njihovega pomanjkanja), ki so »legitimizirale« izključevanje družbenih manjšin in ksenofobijo, medtem ko diskriminatornih praks niso dovolj uspešno preprečevale. Tovrstne politike so odražale globoko ukoreninjene percepcije nenaklonjenosti do »tujca«, ki je kulturno različen, politično pa ima omejeno ali preprečeno participacijo na podlagi distinktivne kulturne razlike. Izrazi nestrpnosti so v mnenjih javnosti in v medijskih prezentacijah migrantov postali »praksa normalnosti« do identitetno »drugega«, s čimer pravzaprav prispevajo k vzdrževanju in reproduciranju restriktivnih in klasifikatorskih javnih politik do migrantov. Menimo, da je rezultate javnega mnenja treba problematizirati v sklopu politik »normalizacije« ksenofobije, nestrpnosti, izključevanja in

diskriminacije, ki so postale del ustaljenega repertoarja »ulice«, populističnih političnih strank in tudi javnega mnenja.

Podobe migracij smo spremljali na podlagi empiričnih podatkov v dveh časovnih presekih, v fokusirani raziskavi v lokalnem slovenskem prostoru leta 2007 in v komparativni evropski raziskavi leta 2008. Po našem mnenju empirični podatki potrjujejo samoobrambne odzive slovenskega in evropskega prostora, ki temeljijo na globoko zakoreninjenih predstavah o tujcu kot kulturni grožnji; ali, kakor smo uvodoma zapisali, je tako stališče del mentalne matrice, ki v glavnem oblikuje odzive politik na »prvinske strahove«. Taka obrambna, samohranitvena drža v mnenjskih merjenjih ne preseneča. Po eni strani ima široko legitimnost kot »evropski refleks«, saj tako rekoč ne odstopa od »evropskega merila« (»smo enako dobri kakor Evropa« je pomemben identifikator v nacionalnem kontekstu), po drugi strani pa ima dovolj dolgo časovno-prostorsko kontinuiteto, da postaja del samoumevnega repertoarja. Predvsem pa je tudi posledica nedorečene in neučinkovite politike tako v nacionalnem prostoru kakor tudi v EU.

Podatki kažejo, da javnomnenjske in medijske predstavitve migrantov in drugih marginaliziranih družbenih manjšin, npr. Romov, s posploševanjem in stereotipizacijo odslkavajo, reproducirajo in s tem celo legitimizirajo prevladujoči politični diskurz, pa najsi gre za stališča do splošne umeščenosti migracij v globalnem svetu, izražanje nestrpnosti, družbene distance, (ne) interakcij, tujosti in omejevanja »mi identitete« od »drugega«. Empirija med drugim tudi pove, da je nestrpnost dodobra udomačena v slovenskem prostoru in da gre za očitno naklonjenost segmentiranemu sprejemanju migrantov glede na njihov socialno-ekonomski status, pričakovane koristi (kapital, »umazana dela«, deficitarni poklici migracijskih elit) ter skupno etnično provenienco. Večinsko je »drugi« nezaželen in izključujoč iz »mi« identitete.

Skladnost javnega mnenja in politik glede izključevanja »drugega« gre pričakovati pri stališčih do migrantov in tudi pri širšem naboru nezaželenih družbenih manjšin, zlasti ob »strategijah dobrega sosredstva«, kakor poimenujemo izražanje družbene distance do predstavnikov manjšin, s katerimi večina ne želi vzpostavljati socialnih interakcij – od prostorske stičnosti do medosebni interakcij v vsakdanjem življenju. Ogroženost avtohtonega/domačega/večinskega ali distinktivna kulturna razlika sta dva bistvena strukturna elementa, ki opravičujeta izolacijo oziroma neinterakcijo s člani, ki po Andersonovi dikciji ne sodijo v »našo« zamišljeno skupnost (ibid., 1983 <1999>).

Empirija pa vendarle kaže tudi nekaj optimizma v percepcijah migranta kot soseda. Raven mikro interakcij se pokaže kot edino distinktivno polje, kjer se percepcije in interakcije lahko oblikujejo drugače ali vsaj deloma mimo »mega sistemov« politik upravljanja z migracijami. Sistemski pristop je vsaj v tem segmentu nadomeščen ali vsaj dopolnjen z večjo personalizacijo; interakcije s posameznikom je z ravni »mega projekta migracij« postavljena v lokalni življenjski prostor, kjer imajo strategije »dobrega sosredstva« več možnosti za nekonfliktno sobivanje. Tako menimo, da je konfliktnost interakcij bolj poudarjena prek velikega političnega projekta, kjer je prevladujoča podoba migranta kot drugega skladna z ideologiziranimi predstavami o ogroženosti kulture, nacije, ekonomije, skratka celote identitetnih politik, po katerih se prepozna diskontinuirane države. Zamejenost je pomembna v teritorialnem in kulturnem smislu; slednje pa predstava o migrantu ogroža, saj obema konceptoma predstavlja »grožnjo«.

Zaključimo z mislijo, da refleksije javnomnenjskih merjenjih na področju percepcij migrantov, tujstva in »mi identitete« kažejo reprodukcije prevladujočih podob migranta, tujca ali pola »oni« kot izključene »drugega«. Alternativno gledanje na migranta kot nosilca izjemnega potenciala človeškega razvoja, kar je pokazala zgodovinska izkušnja tako v ekonomskem

kakor v kulturnem in družbenem pomenu, pa v taki samoobrambni drži javnih politik in hkrati gospodarski krizi predstavlja prej redkost kakor stalnico.

Literatura in viri

Anderson, B. (1998): Zamišljene skupnosti, Ljubljana: Studia Humanitatis.

Brochmann, G. in Hammar, T (1999): Mechanisms of Immigration Control. Oxford, New York: BERG.

Erjavec, K. / Hrvatini Bašič, S. / Kelbl, B. (2000): Mi o Romih. Diskriminatorni diskurz v medijih v Sloveniji. Ljubljana: Open Society Institute.

Evropska raziskava vrednot (2008): FDV - IDV - CJMMK: Projekt SJM 2008/1 – Evropska raziskava vrednot / European Values Study. <http://adp.fdv.uni-lj.si/podatki/sjm/sjm081-vp.pdf>.

Geddens, A. (2000): Immigration and European Integration: Towards Fortress Europe?. Manchester: Manchester University Press.

Golidn, I. / Cameron G. / Balarajna M. (2011): Exceptional people. How migration shaped our world and will define our future. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

Hafner-Fink, M. (2005): Državljanstvo, (nacionalna) identiteta ter integracija »priseljencev«. V: Percepcije slovenske integracijske politike. Komac, M. in Medvešek, M. (ur.), Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, str. 423—451.

Jalušič, V. (2001): Ksenofobija ali samozaščita? O vzpostavljanju nove slovenske državljanke identitete. V: Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti, št. 1., Ljubljana: Mirovni inštitut, str: 12—43.

Kuzmanič, T. (1999): Bitja s pol strešice. Slovenski rasizem, šovinizem in seksizem, Ljubljana: Open Society Institute.

Kuzmanič, T. (2001): Rasizem in ksenofobija, ki da ju v Sloveniji ni. V: Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti, št. 1., Ljubljana: Mirovni inštitut, str: 56—77.

Komac, M. in Medvešek, M (2005): Percepcije slovenske integracijske politike. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Komac, M. / Medvešek, M. / Roter P. (2007): Pa mi vi povejte, kaj sem!!!!. Študija o etnični raznolikosti v Mestni občini Ljubljana, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Kralj, A. (2008), Nepovabljeni: globalizacija, nacionalizem

in migracije, Koper: UP, ZRS, Založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.

Kržišnik-Bukić, V. (2010): Migracije iz drugih jugoslovanskih republik v Slovenijo po 2. svetovni vojni. V: Migracije in slovenski prostor od antike do danes, Štih, P. in Balkovec B., (ur.). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, str. 502—525.

Mežnarič, S. (1986): »Bosanci.« A kuda idu Slovenci nedeljom?, Ljubljana: Krt.

Pajnik, M. / Lesjak-Tušek, P. / Gregorčič, M. (2001): Prebežniki, kdo ste? Ljubljana: Mirovni inštitut.

Pajnik, M. (ur.) in Zavratnik Zimic, S. (ur.). (2003), Migracije – globalizacija – Evropska unija. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Petković, B. (2003): Romi v Sloveniji — tujci za vedno?. V: Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti, št. 2., Ljubljana: Mirovni inštitut, str: 54—75.

Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti / Intolerance monitor report, serija poročil med leti 2001 in 2008. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Ule, M. (1999): Predsodki in diskriminacije. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Ule, M. (2005): Predsodki kot mikro ideologije vsakdanjega sveta, V: Leskovšek, V. (ur.). Mi in oni. Nestrpnost na Slovenskem. Ljubljana: Mirovni inštitut, str. 21—40.

Zavratnik, S.; Kralj, A.; Medarič, Z.; Simčič, B. (2008): Migracije, integracija in multikulturalnost - kontekstualizacije sodobnih migracij skozi javno mnenje. Zaključno poročilo ciljno-raziskovalnega projekta »Integracijske politike - vzpostavitev evalvacijskega modela in instrumentov longitudinalnega monitoringa«. Koper: UP, ZRS.

Zavratnik, S.; Kralj, A.; Medarič, Z.; Simčič, B. (2009): Migrations, integration and multiculturalism / Migracije, integracija in multikulturalnost. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov, <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/migim07.xml>.

Zavratnik, S. (2011): Sodobne migracije v mnenjih slovenske javnosti. Dve domovini/Two Homelands, št. 33, str. 55—71.